

Pedaqoji prosesdə diferensiasiya və inteqrasiya

Plan;

1.Pedaqoji elmlər sistemi.

2.Pedaqogikanın başqa elmlərlə əlaqəsi.

Diferensiasiya və inteqrasiya yunan sözləridir. Birinci söz vahidin, bütövün fikrən hissələrə ayrılması, ikinci söz isə əksinə, hissələr arasında qarşılıqlı əlaqə sayəsində tama, bütövə çevrilməsi prosesidir. Bu hadisə pedaqoji prosesə də xasdır. Milli pedaqogikada dörd pedaqoji kateqoriya: təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf vahid olan pedaqoji prosesdə birləşir, yəni inteqrasiya edir. Milli pedaqogikada müəyyənləşdirilmişdir ki, diferensiasiya və inteqrasiya hadisəsi nəinki pedaqoji kateqoriyalar arasında, hətta kateqoriyalar daxilində də mümkündür. Nisbi mənada müstəqil olan hər bir kateqoriyada digər kateqoriyaların əlamətləri bu və ya digər dərəcədə iştirak edir. Məsələn, təlim kateqoriyasında təhsilin də, tərbiyənin də, psixoloji inkişafın da əlamətlərini sezmək mümkündür, yaxud təhsil kateqoriyasında təlim, tərbiyə və psixoloji inkişaf əlamətlərini və ya tərbiyə kateqoriyasında təlim, təhsil və psixoloji inkişaf əlamətlərini görmək çətin deyil.

Pedaqoji elmin 200 ildən artıq inkişaf tarixində pedaqoji proses kateqoriyasında gedən diferensiasiya və inteqrasiya hadisələri,ən dialektik proseslər bu elmə məlum olmamışdır. O səbəbdən də tərbiyə kateqoriyası uzun müddət pedaqoji elmin tədqiqat mövzusu hesab edilmişdir.

Bir çox yeniliklərin, o cümlədən də pedaqoji proses kateqoriyasının pedaqoji elmin tədqiqat sahəsi hesab edilməsi, orada cərəyan edən dialektik hadisələrin açılması və s. yeniliklər, demək olar ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi ilə bağlıdır. Müstəqillik Azərbaycan vətəndaşlarına imkan yaratmışdır ki, düşüncələrini sərbəst ifadə etsinlər. Sərbəst formalaşdırılmış fikirlərdən biri məhz pedaqoji prosesin tamlığı ilə, onun tərkib hissələrinin inteqrasiyası və diferensiasiyası ilə əlaqədar olmuşdur.

Sevindirici haldır ki, ibtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası ixtisası üzrə çərçivə kurikulumuna və Təhsil Qanununa pedaqoji prosesin tamlığı ideyası da daxil edilmişdir. Lakin orada təfəssilatı imkan olmadığından, mahiyyəti açılmamış qalmışdır. Onu da xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, pedaqoji prosesin tamlığı ideyası 1996-cı ildə "Maarif" nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş "Pedaqogika" dərsliyində ətraflı şərh olunmuşdur.

Lakin təəssüf hissi ilə qeyd edilməlidir ki, respublika müəllimlərinin xeyli hissəsi pedaqoji prosesin tamlığı ideyasından bəhrələnmə bilmir, çünki onlar ənənəvi pedaqogikadan qidalanmışlar; bir qismi isə əsasən bilik və bacarığın öyrədilməsi ilə məşğul olur, şagirdlərin tərbiyəsi və psixoloji inkişafına az maraq göstərir və buna sinif rəhbərinin, tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin, hətta məktəbdə psixoloqun varlığı ilə bəraət qazandıрмаğa çalışır.

Problemin müasirliyini, təhsildə islahatın uğuru üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, ona yenidən qayıtmağı özümüdə borc bilirik.

İstər ibtidai məktəb olsun, istərsə ali məktəb, istər fizika fənni olsun, istərsə ədəbiyyat fənni, fərqi yoxdur, hər bir fənnin tədrisində bu və ya digər dərəcədə təlim, təhsil, tərbiyə və psixoloji inkişaf əlamətləri iştirak edir. Deməliyə ki, bu əlamətlərin olması, iştirakı obyektiv səviyyə daşıyır, müəllimdən asılı olmur. Lakin fənnin tədrisində təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf əlamətlərinin iştirak səviyyəsi müəllimin pedaqoji ustalığı səviyyəsindən asılı olur.

Bu asılılığın mahiyyətindən hali olan müəllimin tədris işində təhsillilik, tərbiyəlilik və psixoloji inkişaf səviyyəsi, adətən, yüksək olur; həmin asılılığın mahiyyətindən xəbəri olmayan müəllimin şagirdlərində isə təhsillilik, tərbiyəlilik və psixoloji inkişaf səviyyəsi, adətən, aşağı olur.

Unutmayaq ki, vahid olan real pedaqoji prosesdə təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf əlamətləri bir-birini tamamlaya, biri digərinə dayaq ola, biri digərində iştirak edə bilər.

Təlim kateqoriyasının mahiyyətinə dair Milli pedaqogika anlamını oxucuya xatırladaq: təlim müəllimin məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil rəhbərliyi altında fənn üzrə sistemləşdirilmiş biliklərin, bacarıq və vərdişlərin şagirdlər (tələbələr) tərəfindən mənimsənilməsi və bu zaman onların tərbiyə olunmaları, habelə psixoloji cəhətdən inkişaf etmələri prosesidir.

Bu anlamın yeniliyi təkcə orasında deyil ki, pedaqoji prosesin tamlığını, onun əlamətlərinin ardıcılığını, qarşılıqlı əlaqəsini, bir-birinə dayaq olduğunu dəqiq və aydın ifadə edir; həm də orasındadır ki, təlimdə müəllimin və şagirdlərin aparıcı vəzifələrini açıb göstərir: müəllimin əsas vəzifəsi şagirdlərin mənimsəmə fəaliyyətini, tərbiyə olunmalarını və psixoloji inkişafını təşkil etmək, ona istiqamət vermək, rəhbərlik etməkdir, şagirdlərin əsas vəzifəsi isə tərbiyə və psixoloji inkişaf imkanları olan bilik və bacarıqları müəllimin göstərişinə uyğun olaraq mənimsəməkdir.

Təlim kateqoriyasının mahiyyətindən görüldüyü kimi, burada qabarıq şəkildə özünü göstərən fənn üzrə bilik və bacarıqların mənimsənilməsidir; təlim zamanı şagirdlərin (tələbələrin) tərbiyə olunmaları və psixoloji cəhətdən inkişafı isə müəyyən dərəcədə kölgədə qalır. Pedaqoji ustalığı səviyyəsi aşağı olan müəllimin bu sonuncu iki cəhət diqqətindən, adətən, yayınır.

Topladığımız faktlar əsasında qətiyyətlə, böyük inamla deyə bilərik ki, təlim zamanı şagirdlərin tərbiyə olunmalarına və psixoloji inkişafına əhəmiyyət verməmələri bir çox müəllimlərimizin uğursuzluqlarının başlıca səbəblərindən birinə çevrilir.

Eyni sözlər təhsil kateqoriyasına da şamil edilə bilər. Təhsilin mahiyyətinə dair Milli pedaqogika anlamına nəzər salaq: Təhsil sosial-iqtisadi həyatın sahələrindən biri olub, müvafiq tədris müəssisəsində müəyyən müddətə məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil öyrənilən, tərbiyə və psixoloji inkişaf imkanları olan, təlimin bir halda zəruri şərti, digər halda gedişi, üçüncü halda nəticəsi kimi özünü göstərən sistemləşdirilmiş biliklərin, bacarıq və vərdişlərin, habelə mənəvi keyfiyyətlərin məcmusudur.

Təhsilin mahiyyətinə dair yeni anlamdan aydın görüldüyü kimi, burada da təlim, tərbiyə və psixoloji inkişaf məsələləri nəzərə alınmışdır. Lakin bir məqam diqqəti xüsusilə özünə cəlb edir: təhsilin məzmununu təşkil edən biliklərin, bacarıq və

vərdislərin, habelə mənəvi keyfiyyətlərin hərəkətə başlaması, yəni təlimin zəruri şərti olan təhsilin tədricən onun gedişinə və nəticəsinə çevrilməsi aydın sezilir; təhsil kateqoriyasının mahiyyətində tərbiyə və psixoloji inkişaf məsələləri isə o qədər də aydın sezilmir. Müəllim bu cəhəti bilməli və təhsilin tərbiyəvi imkanlarını da, psixoloji inkişaf imkanlarını da reallaşdırmağın yollarını Milli pedaqogika ruhunda yazılmış kitablar əsasında, o cümlədən "Tətbiqi pedaqogika" və ya "Pedaqoji ustalığın problemləri" adlı dərsliklər əsasında öyrənmək olar.

Tərbiyə kateqoriyasının mahiyyətinə də bəzi yeniliklər gətirilmişdir. Təəssüflər olsun ki, bir çox müəllimlərimiz Milli pedaqogikanın bu yeniliklərindən də xəbərsizdirlər.

Milli pedaqogikada müəyyənləşdirilmişdir ki, tərbiyə, hər şeydən əvvəl, insanların davranışı ilə əlaqədar olan pedaqoji hadisədir. Xeyirxahlıq və ya paxıllıq, səmimilik və ya qeyri-səmimilik, qayğıkeşlik və ya biganəlik, səxavətçilik və ya xəsislik, sözlə əməlin üst-üstə düşməsi və ya düşməməsi, halallıq və ya haramlıq, vətənpərvərlik və ya vətənə laqeydlilik, zəhmətsevərlik və ya zəhmətə xor baxmaq və yüzlərlə bu cür müxtəlif formalı və məzmunlu davranış tərzləri buna misal ola bilər.

Tərbiyə kateqoriyasının mahiyyətini səciyyələndirən yeniliklərdən biri də tərbiyə işinin aparıldığı mühitlə əlaqədardır. Milli pedaqogikaya görə, tərbiyə işi üçün münasib şərait yaradılmalıdır. Əks təqdirdə, istənilən nəticəni almaq çətinləşir. Şagirdlərin hüquqları heç bir cəhətdən pozulmayan məktəbdə, şagirdlərə pedaqoji prosesin obyektinə kimi deyil, subyektinə kimi baxılan, onlarla məsləhətətləşmələr aparılan məktəbdə tərbiyəvi tədbirlər yüksək səviyyədə keçirilir.

Nəhayət, tərbiyə kateqoriyasının müasir anlamını səciyyələndirən üçüncü cəhət adamlarda inam hissənin yaradılmasıdır. İnəm hissi isə, hər şeydən əvvəl, tərbiyəçinin özündən qaynaqlanmalıdır. Onun özü təbliğ etdiyi, aşılamaq istədiyi ideyanın reallığına, doğruluğuna dərinləndirilməlidir. Belə olduqda dinləyicilər tərbiyəçinin dediklərinə inanır, onun dediklərini qəbul edir, məsləhətlərini heç bir şübhə etmədən yerinə yetirirlər. Tərbiyəçinin özü boğazdan yuxarı danışsın, dediklərinin reallığına dinləyicilərdə inam yarada bilmərsə, fikirlərinin səmimiliyinə onlarda şübhə yaranırsa, məqsəddən uzaq düşmüş olur. Belə olduqda şəxsin tərbiyə işinə girişməməsi məsləhət olardı.

Deyilən əlamətləri nəzərə alan Milli pedaqogika tərbiyə kateqoriyasının mahiyyətini belə dəyərləndirir: tərbiyə - davranışla əlaqədar olan əsaslandırılmış mənəvi keyfiyyətlərə dair adamlarda inam hissənin məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil qaydada formalaşdırılması prosesidir.

Burada bir cəhəti unutmamaq olmaz. Məsələ burasındadır ki, hər hansı mənəvi keyfiyyətlə (məsələn, halallıqla) əlaqədar tədbir keçirilən zaman iştirakçılar halallıq nümunələrinə dair ayrı-ayrı şəxsiyyətlər barədə, onların fikirləri haqqında yeni-yeni məlumatlar əşidirlər; şagirdlərin görüş dairələri xeyli genişlənilir, mənəvi keyfiyyətlə yanaşı, real bilik və bacarıqlara da sahib olurlar.

Bundan əlavə, davranışdan ayrılmaz olan mənəvi keyfiyyətlərlə zənginləşmiş insanların psixoloji qüvvələri də müəyyən dərəcədə iş düşmüş olur; hansısa fikirlə razılaşmır, hansısa fikirlə razılaşmır, etiraz edir, öz mülahizəsini söyləyir. Bir sözlə, ənənəvi pedaqogikadan qidalanmış müəllimlərin şagirdlərində (tələbələrində) davranışla bağlı mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasında təlim əlamətləri ilə yanaşı, psixoloji qüvvələri də müəyyən dərəcədə fəaliyyətdə olur.

Təhsildə müəllimin yüksək göstəricilərə nail olması üçün isə təlimdə psixoloji qüvvələrin müəyyən dərəcədə iştirakı Milli pedaqogikada qətiyyənlə qənaətbəxş hesab edilə bilər. Milli pedaqogikada sübut olunmuşdur ki, psixoloji qüvvələri təlimdə inkişaf etdirmək nəinki mümkündür, hətta son dərəcə faydalıdır. Psixoloji qüvvələr deyəndə diqqət, iradə, hafizə, təfəkkür, təxəyyül və s. nəzərdə tutulur. Təlimdən ayrılmaz olan həmin psixoloji qüvvələr müəllimin qayğısına çevrildikdə, dərslər müəllim şagirdlərdə (tələbələrdə) diqqətin yayınmasını, iradə zəifliyini və s. psixoloji nöqsanları səbrlə, dözümlə aradan qaldırıqca psixoloji qüvvələr inkişaf edir, gah təlimin nəticəsinə, gah da onun əsasına çevrilir; təhsildə uğurun etibarlı amili olur.

Bu səbəbdən psixoloji inkişaf Milli pedaqogikada pedaqoji prosesin dörd kateqoriyasından biri kimi müəyyənləşmişdir.

Soruşmaq olar: pedaqoji prosesdə təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf kateqoriyalarının cəmləşdiyini, yəni inteqrasiya etdiyini, bəzən də onun diferensiasiyaya uğradığını, yəni müstəqil kateqoriyalar kimi fəaliyyət göstərdiyini bilmək müəllimə nə verir? Hər şeydən əvvəl müəllimin pedaqoji ustalığının artmasına səbəb olur; bu da şagirdlərdə (tələbələrdə) mənimsəmənin səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Yenə sual: Necə? Cavab: Pedaqoji prosesdən diferensiasiya edilən, yəni ayrı-ayrı müstəqil tətbiq olunan, məsələn, təlimdə müəllimin başı yalnız aparıcı cəhətə (bilik və bacarıq öyrənilməsinə) qarışmır; onun diqqətindən yayına biləcək tərbiyənin və psixoloji qüvvələrin də işə qoşulmasına hökmən xüsusi qayğı göstərməli olur.

Tərbiyə imkanları və psixoloji qüvvələrdən istifadə imkanları isə dərslə kifayət qədərdir. Müəllimi inandırmaq istədiyimiz cəhət budur ki, dərslə həmin imkanlarını öyrənsin, bilsin və təcrübədə işə salsın.

Tamdan, yəni pedaqoji prosesdən ilk baxışda təlim kimi, tərbiyə kimi, ya təhsil kimi və ya psixoloji inkişaf kimi diferensiallaşan, yəni ayrılan pedaqoji kateqoriya hər dəfə digər kateqoriyalarla inteqrasiya edərsə, yəni onlarla qovuşarsa, görün bizim gənc nəslin təhsillilik və tərbiyəlilik səviyyəsi, psixoloji inkişaf səviyyəsi eyni zaman kəsiyində nə qədər yüksəlmiş olar!

Gənc nəslin təhsillilik və tərbiyəlilik səviyyəsini yüksəltməkdə, habelə psixoloji inkişaf səviyyəsini qaldırmaqda pedaqoji prosesin diferensiasiya və inteqrasiya imkanlarından istifadəyə dair bu yenilikləri müəllimlərimiz nə qədər ətraflı öyrənib öz işlərində tətbiq etsələr, bir o qədər Azərbaycan xalqının xeyrinə olar; bununla yanaşı, orta ümumi təhsilimizdəki kəsirləri aradan qaldırmağa yönələn şagirdlərin repetitorlara yanaşma göndərilməsi üçün valideynlərin çəkdikləri əlavə xərc də aradan qalxar.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafında irsiyyətin, sosial mühitin və tərbiyənin rolu.

Şəxsiyyət anlayışı fəlsəfə, sosiologiya, estetikə, etika və s. elmlərlə yanaşı pedaqogikanın da tədqiqat obyektinə daxildir. Bu problemi şəxs və fərd anlayışı ilə eyniləşdirmək olmaz. Şəxs bioloji və sosioloji xüsusiyyətlərin birliyidir. Şəxsiyyət isə adamın malik olduğu yalnız sosioloji keyfiyyətlərin məcmusudur. Bu keyfiyyətlər təbii və ictimai amillərin, eləcə də tərbiyəvi təsirlərin sayəsində təşəkkül tapır və inkişaf edir.

Bəzən danışqda, mühakimələrdə “şəxsiyyət” və “adam” məhfumlarını bir-biri ilə qarışdırırlar. Əslində “adam” anlayışı daha geniş məhfumdur. Bütün şəxsiyyətlər adamdır, amma bütün adamlar şəxsiyyət deyil. Şəxsiyyət ictimai şüura malik olan, ətraf aləmi dəyişdirmək və ondan məqsədamüvafiq istifadə etmək üçün fəaliyyət göstərən adam deməkdir.

Adamlar nalik olduqları fərdi xüsusiyyətləri və xarakter əlamətlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Müxtəlif adamların ocümlədən uşaqların qabiliyyətlərini, maraq və meyllərini, əxlaqını müqayisə edərkən fərqli fərqlər daha aydın nəzərə çarpır. Bu xarici görünüşdə, daxili əlamətlərdə və dünyagörüşündə özünü daha qabarıq göstərir. Məsələn uşaqların bəziləri hər hansı məsələnin izahını tez başa düşdükləri halda başqaları bunu bir qədər gec başa düşürlər. Bəzi uşaqlar ailədə yaşlılara qayğı ilə yanaşır, səmimi və mehriban olur, bəziləri isə şiltaq və ərköyün olur. Bütün diqqəti öz üzərində cəmləşdirməyə çalışır.

İrsiyyət; İrsiyyət nəzəriyyəsi orta əsrlərdə yaranmışdır. Bu dövrdə uşağın inkişafında irsiyyət əsas götürülür və belə hesab edilirdi ki, uşaq hər bir qabiliyyət və xasiyyəti hazır şəkildə ata və anasından irsən götürür. Bu nəzəriyyə orta əsrlərdə hakim olan dini əqidələrlə əsaslandırılırdı. Belə bir misallar da var idi. “Quyuya su tökməyə dolmaz”, “Qurdun balası qurd olar.” “Yazılanı pozmaq olmaz” və s. “İrsiyyət nəzəriyyəsi” “Qismət “nəzəriyyəsi ilə birləşərək uşağı tərbiyə etmək işində tərbiyəçiyə və tərbiyə prosesinə yer saxlamırdı.

XVIII əsrdə ingilis pedaqoqu C. Lokk irsiyyət nəzəriyyəsinə qarşı çıxır və “Ağ lövhə “nəzəriyyəsinə irəli sürür. Lokka görə uşaq doğularkən onun beyni ağ lövhə kimi

tərtəmiz olur. Onda nə yazılırsa həyatda da elə olur. Con Lokk bu nəzəriyyəsi ilə irsiyyəti tamamilə inkar edərək, tərbiyənin vəzifəsini həddən artıq şişirdirdi.

Rus mütəfəkkiri Belinski C. Lokk nəzəriyyəsində irsiyyətin və təbii imkanların tam rədd edilməsinə qarşı çıxır və "Tərbiyə haqqında məqaləsində qeyd edir ki, uşaq doğularkən onun beyni "ağ lövhə deyil, orada orada təbii imkanlar mövcud olur.

Məsələn anadan doğulan uşaq nitq imkanı ilə doğulur. Yəni onun boğazının, dilinin, damağının quruluşu və eləcə də sinir sisteminin inkişaf səviyyəsi, danışmaq və danışığı başa düşmək imkanına malikdir. Uşaq doğularkən valideynlərdən zahiri fizioloji əlamətləri və psixoloji imkanları, yəni sinir sisteminin əlamətlərini, xüsusən temperamentə məxsus keyfiyyətlərini özü ilə gətirir. Lakin bu keyfiyyətlərin şəxsiyyət səviyyəsində formalaşması üçün sosial amillər, ictimai mühit və tərbiyə prosesi xüsusi həlledici qüvvəyə malikdir. Təbii imkanların inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq və ləngidici təsir göstərə bilən səbəbləri aradan qaldırmaq tərbiyə prosesinin başlıca vəzifəsidir.

Şəxsiyyətin formalaşmasında mühitin rolu; Şəxsiyyətin formalaşmasında mühitin də xeyli rolu vardır. Əslində mühit məfhumu xeyli genişdir. Bu məfhum fərdin həyatı və inkişafın əlaqədar olduğu xarici şəraitin hamısını əhatə edir. Buraya təbii mühit də daxildir. Heyvan balasından fərqli olaraq, uşaq ictimai mühitdə doğulur və burada yaşayır, ictimai mühitdə aparıcı yeri insanlar tutur. Lakin uşaqlar fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq mühitin təsirinə müxtəlif formada məruz qalırlar. Yəni eyni mühit ayrı-ayrı uşaqlara müxtəlif şəkildə təsir edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mühitin şəxsiyyətə təsiri haqqında məşhur pedaqoqların fikirlərində müəyyən fərqlər də vardır. Məs. C. Lokk "Tərbiyə haqqında fikirlər" əsərində yazmışdır ki, xeyirxahlıq və ya bədxahlıq kimi keyfiyyətlər adamların aldığı tərbiyənin məhsuludur.

Fransız pedaqoqu J.J. Russo mühitin təsir gücünə müstəsna əhəmiyyət vermişdir. Onun fikrənə görə uşaqla uzun-uzadı söhbət aparmağın, onu öyüd nəsihətlə yormağın mənası yoxdur. İstənilən əxlaqi keyfiyyəti uşaqda görmək üçün onu müvafiq mühitə salmaq lazımdır. Həmin mühit istədiyini uşağa aşılacaqdır.

Azərbaycan filosofu Siracəddin Mahmud Əbubəkr oğlu Urməvi (1198-1283) sübut edirdi ki, insanın xasiyyəti irsi deyil, həyatda formalaşır. Qeyd edirdi ki, "Atası xristian olan uşağı müsəlman tərbiyə etsə, müsəlman olar.

Şəxsiyyətin inkişafında tərbiyənin rolu. Bəşər tarixi praktik olaraq sübut etmişdir ki, şəxsiyyətin inkişafında tərbiyənin rolu əvəzsizdir. Əvvəlcədən düşünülmüş, planlaşdırılmış, məqsədyönlü təşkil edilmiş tərbiyə işi güclü təsir qüvvəsinə malikdir. Tərbiyə işi tələb edir ki, əvvəlcə uşağın inkişafının konkret layihəsi hazırlansın, bütün təsirlər bu layihənin reallaşmasına doğru yönəlsin.

Məhəmməd Peyğəmbər Əleyhissalam hədislərinin birində deyir: Heç bir ata övladına gözəl tərbiyədən qiymətli hədiyyə verə bilməz. Peyğəmbərimizin bu fikrində insan üçün tərbiyənin yüksək əhəmiyyət kəsb etdiyi izah olunur.

Azərbaycan maarifçilərindən A.A. Bakıxanov, M.F. Axundov, S.Ə. Şirvani, M.Ə. Sabir və baş. şəxsiyyətin inkişafında təlimə, xüsusən tərbiyəyə daha böyük üstünlük vermişdir.

Dialektik qanunlardan bəhrələnən A.S. Makarenko yazırdı: Mən tərbiyəvi işin hədsiz qüdrətinə sonsuz tükənməz bir inam bəsləyirəm.

Uşaq şəxsiyyətinin inkişafı müxtəlif mərhələlərdən keçir. Hər bir mərhələ əvvəlki ilə sıx əlaqədə olub sonrakı nailiyyətlər üçün əsas rol oynayır. Tərbiyənin varisliyi əvvəlki zəmində tərbiyə keyfiyyətlərinin qazanılması ilə əlaqələndirilir. Eyni zamanda tərbiyə heç də uşağın inkifanı süni formada sürətləndirməməlidir. Buna görə də məktəbəqədər pedaqogika bu yaşlı uşaqların hərtərəfli inkişafını təmin etmək üçün yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alər və onun həyat haqqında anlayışlarını tədricən zənginləşdirir. Uşaq şəxsiyyətinin inkişafında, xarakter xüsusiyyətlərinin formalaşmasında tərbiyə elmi aparıcı qüvvəyə malikdir.

IV mövzu: Məktəbəqədər yaş dövründə tərbiyənin mahiyyəti və şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafında tərbiyənin tərkib hissələri.

Plan:

1. Tərbiyənin mahiyyəti.
2. Tərbiyənin tərkib hissələri.
3. Hərtərəfli inkişafda tərkib hissələrin rolu.

Bəşəriyyət yaranandan həmişə körpə uşağın, yeni dünyaya gələn nəslin tərbiyə olunmasına ən müqəddəs iş kimi baxılmışdır. Tərbiyənin sosial funksiyası əmək fəaliyyəti sahəsində toplanan təcrübənin nəsildən-nəslə verməklə bilik, bacarıq və vərdisləri möhkəmləndirməkdən ibarət olmuşdur. Çünki cəmiyyətin mövcudluğu, onun gələcəyi yetişən nəslin elmi biliklərin mənimsənilməsi, əmək bacarığı və vərdislərinə, əxlaq normalarına və mədəni davranışa sahib olması ilə bağlıdır.

İctimai-iqtisadi münasibətlər inkişaf etdikcə dövlət quruluşunun yaranmasına səbəb olur. Dövlətçilik yaranandan sonra uşaqların tərbiyə olunması strateji əhəmiyyətli bir iş kimi dövlətin himayəsinə keçmişdir. Çünki, tərbiyə etmə anlayışının məqsədyönlülük, idarəetmə, rəhbərlik etmə, qayda-qanunlara alışdırma xarakteri var. Əsas məqsəd isə uşağı böyüdüb ictimai həyata hazırlamaqdır. O tərbiyə olunmalıdır. O yalnız ictimai şüura qadir olmaq imkanları ilə dünyaya gəlir. Bu səbəbdən də tərbiyə zəruri ictimai hal kimi tarixən mövcud olmuş, mövcuddur və nəqədər ki, bəşər övladı var tərbiyə də zəruri ictimai hal kimi mövcud olacaqdır.

Tərbiyənin məqsədi kimsə tərəfindən uydurulmamışdır. O, xalqın dövlətin və millətin obyektiv həyat şəraitindən və təlabatından asılıdır. Respublikamızda uşaq bağçalarında və məktəblərdə tərbiyənin məqsədi dövlətimizi qoruya bilən və onun gələcək inkişafını təmin edə biləcək yüksək milli və mənəvi intellektə malik olan kamil nəsil yetişdirməkdir.

Tərbiyənin aşağıdakı mühüm tərkib hissələri haqqında qısa məlumat;

1. Əqli tərbiyə;
2. Fiziki tərbiyə;

3.Əxlaq tərbiyəsi;

4.Eстетik tərbiyə;

5.Eстетik tərbiyə;

6.Ekoloji tərbiyə.

ƏQLİ tərbiyə.Əqli yaxud zehni tərbiyə insan intellektinin inkişafında ən mühüm əlamətdir və anatomik-fizioloji varlığın bəşəri varlıq kimi inkişafında ilkin əhəmiyyətə malikdir.Onun vasitəsilə uşaqlar elmi biliklərə yiyələnir,təbiəti-cəmiyyəti,əməyi,iqtisadiyyatın başlıca qanunlarını,ictimai və siyasi həyatı,bütövlükdə dünyanı dərk edir,yüksək mənəviyyətə sahib olur.

Əqli tərbiyə uşaqlarda hər şeyi bilmək marağını,fikir fəallığını inkişaf etdirərək həyat hadisələri arasındakı əlaqəni başa düşmək qabiliyyətinin inkişaf etdirir,fantaziyalarının inkişaf etməsinə,fəfizə və diqqətinin formalaşmasına təkan verir.

FİZİKİ tərbiyə. Fiziki tərbiyənin vəzifəsi yetişən nəsli əməyə,Vətənin müdafiəsinə hazırlamaq,orqanizmin sağlamlığına,iradi keyfiyyətlərin və əqlin formalaşmasına kömək etməkdir.Fiziki tərbiyə vasitəsilə uşaqlarda fiziki təkmilləşmə,möhkəm gigiyenik vərdişlər,qüvvət,dözümlülük yaranır və idmana maraq güclənir.Məktəbəqədər yaşlı uşaqların fiziki sağlamlığına xüsusi diqqət yetirilməlidir.Uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla proqram tərtibində hərəkət üzlərinin sağlam fəaliyyəti,mədəni-gigiyenik vərdişlərin inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılır.

ƏXLAQ tərbiyəsi.Uşaqları məktəbəqədər yaş dövründən başlayaraq sadə əxlaqi keyfiyyətlərə yiyələndirməyin çox mühüm əhəmiyyəti vardır.Həyatının birinci ilindən başlayaraq uşağın emosiyalarında,münasibətlərində sadə şəkildə olsa da,əxlaqi keyfiyyətləri vərdiş halında formalaşdırmaq lazımdır.Azərbaycan xalqının milli-adət ənənəsində körpə uşaqların əxlaq tərbiyəsi özünə geniş yer tapmışdır.Uşaq dil açmağa başlayanda ona salam verməyi,əl il

ə görüşməyi,nəvazişlə “sağ ol” deməyi öyrədirlər.Bu cür nəvaziş,şən münasibət uşaqlarda xoş emosiyaların,sadə əxlaqi vərdişlərin möhkəmlənməsinə səbəb olur.Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əxlaq tərbiyəsini vaxtında başlayıb,pedaqoji yolla düzgün aparmaq lazımdır.

ƏMƏK tərbiyəsi.Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyə prosesində əmək tərbiyəsinin də mühüm əhəmiyyəti vardır.Məktəbəqədər yaş dövründə əmək tərbiyəsi uşaqlarda əməyə,əmək adamlarına rəğbət hissi yaratmaq,əmək

məhsullarından qənaətlə istifadə etmək, işgüzarlıq, cətinlikdən qorxmamaq, dözümlülük, qayğıkeşlik, özünə hörmət və faydalı işindən fərhlənmək kimi nəci b əxlaqi keyfiyyətləri tərbiyə edir. Bu yaşlı uşaqlar sadə əməklə məşğul olmaq vər dişlərinə yiyələnirlər.

ESTETİK tərbiyə. Estetika varlığın insan tərəfindən bədii surətdə qavranılmasının ümumi qanunauyğunluqlarından bəhs edən bir elmdir. O inkişafda olan gənc nəslə gözəllik aləminə yaxınlaşdırır, həqiqi gözəlliyi bütün təzahür formalarında aydın qavramaq, düzgün başa düşmək, sevmək və qiymətləndirmək qabiliyyətin onlara bəxş edir. Estetik tərbiyə yaşlılarda olduğu kimi uşaq və yeniyetmələrdə həssaslığı artırır, mənəvi aləmə güclü təsir göstərməklə onu daha da nəci bləşdirir.

EKOLOJİ tərbiyə Təbiətin mühafizəsi qlobal və ümumbəşəri problem olmaqla indi bütün dünya xalqlarını düşündürür. Ekoloji problemin həlli və ətraf mühitin qorunması hər bir insanın mənəvi borcudur.

Ekoloji tərbiyə insanlara təbiətdən istifadə etmək işində məsuliyyət hissi aşılayır. Uşaqlar hələ erkən yaşlarından təbiətin taleyi haqqında düşünməyi bacarmalı və ətraf mühitin qorunmasında fəal iştirak etməkdir.

Ekologiya yunan sözü olub hərfi mənəsi “ekos”-ev, “loqiya” “işə elm deməkdir. Ekologiya terminini ilk dəfə 1861-ci ildə alman bioloqu Ernest Hekkel işlətməmişdir. İnsanların yaşayış və maddi rifah halı təbiətlə, ondan səmərəli istifadə ilə sıx bağlıdır. Təbiət nə qədər zəngin olarsa, maddi nemətlər də bir o qədər bol olar. Ekoloji mühit nə qədər təmiz olarsa, insanlar da sağlam və uzunömürlü olar.

Gənc nəslin ekoloji tərbiyəsi müasir mərhələdə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Uşaqların ətraf mühiti qorunması, təbiətə qayğı və məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsi işini məktəbə qədər tərbiyə müəssisələrindən başlamaq əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmalıdır. Uşaqlar məktəbə qədər yaş dövründən başlayaraq anlaq səviyyələrinə və güclərinə müvafiq təbiətin qorunması işlərinə cəlb olunmalıdırlar ki, məktəb illərində bu sahədə daha səmərəli iş görə bilsinlər. Bu məqsədlə də məktəbə qədər tərbiyə müəssisələrində təbii sərvətlərin qorunmasına, məhəbbət ruhunda tərbiyə işi aparmaq, bitki və heyvanlar aləminin əhəmiyyətini onlara izah etmək, təbiətə qarşı mərhəmətli və qayğıkeş olmaq hissi aşılamaq lazımdır. Onlar bilməlidirlər ki, təbii tarazlığın pozulması böyük fəlakətlərə səbəb ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin məzmunu, məqsədi və vəzifələri.

PLAN;

1. Təhsil sisteminin məzmunu.

2. Təhsilin formaları.

3. Təhsilin tipləri.

Azərbaycan Respublikasında təhsil sistemi dedikdə, ölkəmizdə insanı həyata hazırlayan təlim-tərbiyə müəssisələrinin qarşılıqlı fəaliyyəti sayəsində meydana çıxan böyük bir qurum nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, təhsil sistemi ölkə daxilində mövcud olan təlim-tərbiyə müəssisələrinin məcmuyudur. Buraya dövlət və özəl statuslu məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri, ümumtəhsil məktəbləri, texnikum, kollec, gimnaziya, seminariya, lisey, ali ixtisas məktəbləri, universitetlər, institutlar, bakalavr, magistratura, doktorantura, akademiya, məktəbdənkənar tərbiyə ocaqları, və s.

Ölkəmizdə təhsil sistemi Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası və Təhsil Qanunu əsasında idarə olunur. Qanunda qeyd olunur; təhsil sistemi müxtəlif pilləli təhsil proqramlarını ardıcıl həyata keçirən təhsil müəssisələri şəbəkəsindən, təhsilli idarəetmə orqanlarından, təlim tərbiyə prosesi ilə məşğul olan digər müəssisə və təşkilatlarından ibarətdir.

Təhsil sisteminin əsas məqsədi dövlət təhsil standartlarına uyğun biliyə, bacarığa, praktik hazırlığa, mütərəqqi dünyagörüşünə malik olan, xalqın milli, mənəvi, mədəni dəyərlərinə və vətəni dəyərlərə dərinlən, Azərbaycan xalqının azadlıq amalına və demokratik ənənələrinə, insan hüquqlarına hörmət edən vətənpərvər, müstəqil və yaradıcı düşünən şəxsiyyət tərbiyə etməkdən ibarətdir. İrqi və milli mənsubiyyətindən, cinsindən, dinə münasibətindən, əmlak və ictimai vəziyyətindən asılı olmayaraq, müstəqil Azərbaycan dövlətinin bütün vətəndaşları təhsil almaq hüququna malikdirlər; bütün uşaqlar və yeniyetmələr üçün təhsil icbaridir. Təhsil almaq üçün dil seçmək azaddır.

Təhsilin formaları;Azərbaycan Respublikasında təhsiləmə prosesi aşağıdakı formalarda həyata keçirilir.

-əyani təhsil;

-axşam təhsili⁴

-qiyabi təhsil;

Ecdə təhsil;

-məsafədən təhsil.

Təhsil müəssisələrinin tipləri.Respublikamızda təhsil müəssisələrinin aşağıdakı tipləri vardır;

-məktəbəqədər təhsil;

-ümumi təhsil(ibtidai,natamam orta,orta.)

-ibtidai peşə-ixtisas;

Orta peşə-ixtisas;

-ali peşə-ixtisas;

əqli və fiziki inkişafı qüsurlu uşaqlar üçün xüsusi təhsil müəssisələri;

əlavə təhsil(məktəbdən kənat təhsil,ixtisasartırma və yenidən hazırlanma)müəssisələri.

Məktəbəqədər təhsil.Məktəbəqədər təhsilin məqsədi uşaqların erkən yaşlardan fiziki,əqli,mənəvi və psixi inkişafınıpedaqoji qanunlar əsasında ilkin bilik,bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması,özülün qoyulması və uşaqların gələcək normal inkişafının istiqamətini təmin etməkdir.Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin tipləri bunlardır.

-körpələr evi;

-körpələr evi –uşaq bağçası;

-uşaq bağçası;

-əqli və ya fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqlar üçün məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri;

-məktəb uşaq bağçası;

Bu tərbiyə müəssisələrində uşaqların yaşından asılı olaraq qruplar aşağıdakı qaydada təşkil olunur:

-kiçik yaşlı körpələr qrupu-2 aylıqdan 1 yaşa qədər;

-orta yaşlı körpələr qrupu-1 yaşdan 2 yaşadək;

-böyük yaşlı körpələr qrupu-2 yaşdan 3 yaşadək;

Uşaq bağçasında və körpələr evi-uşaq bağçasında məktəbəqədər qruplar belə təşkil olunur.

-bağçada kiçik yaş qrupu-3 yaşdan 4 yaşadək ;

Bağçada orta yaş qrupu-4 yaşdan 5 yaşadək ;

Bağçada böyük yaş qrupu-5 yaşdan 6 yaşa kimi;

-məktəbə hazırlıq qrupu.

Ümumi təhsil.Ümumi təhsilin məqsədi şagirdlərin fiziki və intellektual inkişafını,meyl və marağını nəzərə almaq,ona elmlərin əsasını öyrətmək və şəxsiyyətini formalaşdırma,milli və bəşəri dəyərlərə yiyələnən,vətənpərvər vətəndaş yetişdirmək və s.hazırlamaqdır.

Ümumi təhsil üç pillədən ibarətdir;

-ibtidai təhsil(I-IV siniflər)

-natamam orta təhsil(V-IX siniflər)

Orta təhsil X-XI XII siniflər)

Ümumi təhsil 6 yaşdan başlayır.

Onbirillik məktəb orta ümumi təhsilin verilməsini təmin edir.

Günüuzadılmış məktəblər—ailəyə kömək məqsədi ilə yaradılır,şagirdlərin dərscənkənar tərbiyəsində və təhsilində kömək edir.

İnternat məktəbləri.Valideynlərin məşğulluğundan asılı olaraq uşaqlar həftə ərzində məktəbdə yaşayır və oxuyurlar.

Axşam növbəli və qiyabi məktəblər işləyən gənclərin müxtəlif səbəblər üzündən təhsilini etdirə bilmədikləri halda təşkil olunur.

Liseylər,kolleclər,və seminariyalar orta ixtisas və peşə təhsili verir.

Xüsusi məktəblər-nadir istedadı olan uşaqlar üçün təşkil olunur. Belə məktəblərə musiqi, xoreografiya, təsviri sənət sahəsində ən qabiliyyətli uşaqlar qəbul olunurlar.

Əlahiddə məktəblər-Belə məktəblər fiziki, əqli cəhətdən qüsurlu uşaqlar üçün lal-karlar, korlar və əqilcə kəm təşkil olunur.

Ali məktəblər. Ali məktəblər dövlət tərəfindən və müvafiq icazələrlə özəl qaydada açılır. Belə ali təhsil verən məktəblər universitet, institut, və akademiya formasında olur. Bu məktəblərdə ali təhsil dörd formada həyata keçirilir;

1) əyani təhsil-istehsalat və idarələrdə işləməyənlər üçün

2) axşam təhsili-istehsalatda işləyənlər üçün

3) axşam əyani təhsil I və II kurslarda istehsalatdan ayrılmaqla, sonrakı kurslarda isə istehsalatdan ayrılmaqla təhsil verir.

4) qiyabi təhsil.

Magistatura və ya aspirantura gənclərə elmi dərəcə verməklə ali məktəblərdə işə hazırlayır.

İctimai məktəbəqədər tərbiyənin inkişaf tarixi.

Plan:

1. Məktəbəqədər tərbiyənin inkişafı.

2. Yan Amon Komenskinin təlimi.

3. Rusiyada ilk uşaq bağçası.

Cəmiyyətin inkişafı və təkmilləşməsi ilə əlaqədar uşaqların məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində tərbiyəyə böyük ehtiyac duyulmuş və bu haqda ilk fikri utopik sosialistlər söyləmişlər. İctimai tərbiyənin lazımı nəticə verməsi üçün uşaqların erkən yaşdan tərbiyə ocaqlarına cəlb edilməsi lazım bilinmişdir. İnsan hüquqlarının pozulması və əməyin istismarı dövründən qadının ümumi normadan artıq işləməsi

onun analıq hissiyatını tapdalayır,qayğısını məhdudlaşdırır,onu fiziki cəhətdən şikəst edir.Buna görə də bu dövrdə demokratik əhval-ruhiyyədə yazılmış qərar və göstərişlərdə qadınların ağır və orqanizm üçün zərərli iş obyektlərində işləməsi qadağan edilir.Bütün iş yerlərində körpə və kiçik yaşlı uşaqlar üçün körpələr evi açılması zəruri sayılır.

Məktəbəqədər tərbiyənin elementləri hələ bəşəriyyətin başlanğıc mərhələsi olan ibtidai icma quruluşu dövrünə təsadüf edir.İbtidai icma cəmiyyətində uşaqları həyata hazırlamaq üçün əmək və ovçuluğu əks etdirən primitiv oyunlardan istifadə ediblər.

Qədim Yunanıstanda meydana gələn pedaqoji nəzəriyyələrdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların ailə tərbiyəsindən də bəhs edilib.Afina və Sparta tərbiyə sistemindən daha geniş istifadə olunub.Sparta tərbiyəsində hərbişdirmə geniş yer tutur.Qul sahiblərinin uşaqları kiçik yaşlardan qullara qarşı amansızlıq ruhunda tərbiyə olunurdular.Qədim yunan filosofları Platon və Aristotel də bu haqda öz fikirlərini söyləmişlər.Platon mühüm pedaqoji anlayışları,xüsusilə dini tərbiyə,ictimai quruluşun təlim-tərbiyə ilə əlaqəsi və s. Anlayışları müəyyən edib.O erkən yaşlı uşaqların vətəndaş kimi mövcud quruluş ilə bağlı olduğunu əsaslandırır.Aristotel şəxsiyyətin inkişafı anlayışını yaradıb,bura fiziki,əqli və əxlaq tərbiyəsini daxil edir.

Böyük slavyan pedaqoqu Y.A.Komenski elmi pedaqogikanın təməlini qoymuş,məktəbəqədər tərbiyəyə xüsusi əhəmiyyət vermişdir.O insanı daim inkişaf edən varlıq kimi qiymətləndirmişdir.Komenskinin “Ana qucağı məktəbi” əsəri dünyada məktəbəqədər tərbiyə üçün ilk proqram və metodik vəsait olmuşdur.Komenski oyunu uşağın həyatı sayırdı.Komenski məktəbəqədər tərbiyəyə gələcəkdə məktəbə hazırlıq kimi baxmışdır.O Hələ ana qucağında uşaqlara ilkin bilik,müəyyən elementar xarakter daşıyan anlayışlar verməyi irəli sürür.Komenskiyə görə 7 yaşlı uşaq bilməlidir ki,od,su,hava,dəmir və s. Nədir.O analara məsləhətində uşağın hafizəsinin,duygularının və şüurunun inkişafı qayğısına qalması tövsiyyə edir.

Pestalotsinin kiçik yaşlı uşaqlar üçün məktəbi.Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi üçün böyük İsveç pedaqoqu demokrat İohan Pestalotsi zəngin pedaqoji irs qoyub getmişdir.Pestalotsiyə görə hər bir uşaqda inkişaf üçün zəmin olan təbii imkan var.Pestalotsi ilk dəfə olaraq təlim-tərbiyə prosesini uşağın psixi inkişafının qanunlarına uyğun qurmağı tələb etmişdir.Uşağın qavrayışının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq,elementar təhsil nəzəriyyəsini yaratmış,yaxından-uzağa,sadədən mürəkkəbə qaydalarının uşaq təlim-tərbiyəsində rolunu əsaslandırmışdır.Pestalotsi

uşaqların fiziki, əmək, əxlaq və əqli tərbiyəsinə hərtərəfli inkişaf baxımından yanaşmışdır.

R. Ouenin kiçik yaşlı uşaqlar üçün məktəbi. Robert kapitalizmi kəskin tənqid edən utopik sosialistlərdən biri olmuşdur. O, fəhlə balaları üçün uşaq bağçası açmağın ilk təşəbbüsçüsü olmuşdur. Ouen Şotlandiyada kağız fabrikinin müdiri, sora isə oranın sahibkarı olarkən bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir. İş saatının azaldılması, əmək haqlarının artırılması, 10 yaşlı uşaqların işləməsinə qadağan qoyulması onun təşəbbüsü idi. Ən əsası isə həmin dövrdə fəhlə balaları üçün uşaq bağçası açmışdır. Ora 1 yaşdan 3 yaşa kimi körpələr evi, kiçik yaşlı uşaqlar üçün məktəb açmışdı. Uşaqlar sərbəst vaxtın çoxunu açıq havada oyunla keçirmişlər. Ouen tərbiyəçilərin seçilməsinə ciddi diqqət yetirmişdir. Əsas kimi tərbiyəçinin təhsilini deyil, işləmək bacarığını, uşağa məhəbbətinin, intizamlı olmasını tələb etmişdir.

F. Frebelin uşaq bağçası. XIX əsrin ikinci yarısında Qərbi Avropada alman pedaqoqu Fridrix Frebelin məktəbəqədər tərbiyə haqqında nəzəriyyəsi məşhur olmuşdur. Frebelə görə insanın inkişafı 4 anadangəlmə instikdən ibarətdir; fəaliyyət, şüur, bədii və dini. Tərbiyənin məqsədi uşaqda dinə maraq və meyl yaratmaqdan ibarətdir. Frebel uşaqların yaş dövrünü 3 hissəyə bölürdü 1) südəmər dövr; 2) uşaqlıq dövrü; 3) yeniyetməlik dövrü. Frebel 1840 –cı ildə uşaq bağçası açır və məktəbəqədər tərbiyəni mətbuatda geniş təbliğ etməyə başlayır.

Montessorinin uşaq evi. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində İtaliyada ictimai məktəbəqədər tərbiyə sahəsində yeni ideyaları ilə həkim, psixoloq, pedaqoq kimi yeni yeni ideyaları ilə xüsusilə fərqlənirdi. O, ideyalarını ilk dəfə Romada 3 yaşdan 7 yaşa kimi uşaqlar üçün açdığı “uşaq evi” müəssisində praktik olaraq həyata keçirmişdir. Montessotiyə görə insan şəxsiyyətinin formalaşmasında tərbiyə həlledici rol oynamır. O deyirdi “Biz insan bədəninin xarici formasını yarada bilmədiyimiz kimi, onun daxili keyfiyyətini də yaratmaqda acizik.” Onun fikrincə tərbiyəçi uşağın təbii inkişaf prosesinə az müdaxilə etməlidir.

Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyənin inkişafı.

Plan;

1.Azərbaycanda ilk məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri.

2.N.Nərimanovun fəaliyyəti.

3.İlk məktəbəqədər Tərbiyə İnstitutunun açılması.

Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyənin praktik tarixi 1907-ci ildən başlanır.bu ilə kimi Azərbaycanda heç bir məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi olmamışdır.Yalnız həmin ildə birinci dəfə olaraq Bakının Bayıl qəsəbəsində Alisa İvanovna Radçenko tərəfindən uşaq tərbiyə müəssisəsi təşkil edilmişdir.Bu “Dəcəllər” adlanan uşaq bağçası olmuşdur.2-cisi Zinaida Alekseyevna tərəfindən 1914 cü ildə,3-cüsü Baranovna tərəfindən ,4-cü 1916 cı ildə Bakı şəhər xalq məktəbləri müdiriyyətinin qadın gimnaziyası tərəfindən və nəhayət 5-cisi Kələntərova tərəfindən açılan uşaq bağçası olmuşdur.

Radçenko uşaqların fiziki,bədii,əxlaqi və əqli inkişafı üçün rəngarəng tədbirlər keçirirdi.Məşğələlərdə o,oyundan,söhbət və nağıllardan,kitab oxumaqdan geniş istifadə edərək,uşaqların əxlaq tərbiyəsinə dostluq,qayğıkeşlik və insanpərvərlik kimi keyfiyyətlərinə xüsusi fikir verirdi.

1916-cı ildə Bakıda qadın gimnaziyası yanında uşaq bağçası açılır.Bu uşaq bağçası 4 yaşdan 7 yaşa kimi 20 uşağı əhatə edirdi.Burada uşaqlar maraqlı,hərəkətli oyunlar və idman mə.ğələləri keçirilir,əl işləri vərdişləri öyrədilirdi.

1918-ci ildə uşaq tərbiyə ocaqlarının ,o cümlədən,uşaq bağçalarının təşkili genişlənir.Bu sahədə N.Nərimanovun böyük köməliyi olub.Onun vasitəsilə bina,lazımı avadanlıq,ərzaq malları alınırdu.Bu dövrdə bütün çətinliklərə baxmayaraq məktəbəqədər tərbiyə gündən-günə inkişaf edirdi.Uşaq bağçaları şəbəkələri xeyli artmışdı.1920 –ci ilin may ayının 27 də N.Nərimanovun adından XMK –a göndərilən məktubda qeyd edilirdi.”Təklif edirəm ki,bir həftə müddətində şəhərin müsəlman məhəlləsində uşaq bağçası təşkil edilsin.N.Nərimanovun verdiyi bu sərəncamdan sonra həm respublikanın qəzalarında ,həm də Bakı şəhərində

xüsusən azərbaycanlılar yaşayan məhəllələrdə uşaq bağçalarının təşkili işi getdikcə sürətlənir.

1920-ci ildə Bakıda “Yuva”, “Svetlyaçok”, “Xutork”, “Aydınlıq”, “Sünbül” kimi uşaq bağçaları təşkil edilmişdir. Bundan əlavə Gəncədə, Şuşada, Qubada, Lənkəranda, Şamaxıda və s. Yerlərdə bağçalar açılmışdı.

Uşaq bağçalarında təlim-tərbiyə işi əsasən Azərbaycan dilində aparılsa da rus, gürcü, tatar, yəhudi və s. millətlərdən olan uşaqlar üçün ayrıca qruplar da təşkil olunmuşdu.

1920-ci ildə Azərbaycanda “Məktəbəqədər tərbiyə şöbəsinin ümumi təlimatnaməsi” qəbul edilmişdir. Bu təlimatın o dövr üçün böyük tarixi əhəmiyyəti vardır. Təlimatda məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin ümumi prinsip əsasında təşkil olunması nəzərdə tutulurdu. Bu prinsipə görə uşaq bağçaları xalqın bütün təbəqələrinə xidmət etməli idilər. Həmin təlimatın əsas prinsiplərindən biri də təlim-tərbiyə işlərinin hər xalqın öz dilində aparılması idi. Lakin burada uşaq bağçaları üçün kadr hazırlığı mühüm problemlərdən biri kimi qarşıda dururdu. Ona görə də 1921-ci ildə N. Nərimanovun göstərişi ilə Azərbaycanda I Məktəbəqədər Pedaqoji İnstitutunun açılması haqqında dekret verildi. Bu dekretə əsasən ilk instituta 30 qadın qəbul edilmişdi.

1924-1925 –ci dərslər ilində respublikada fəaliyyət göstərən 19 uşaq bağçasında 1096 uşaq tərbiyə alırdısa, 1930-31-ci illərdə 463 uşaqbağçasında 13549 uşaq tərbiyə almışdı. Bu illərdə uşaq bağçalarında aparılan tərbiyənin qarşısında belə bir vəzifə qoyulmuşdu: uşaq kollektivinin təşkili və onun tərbiyə rolu, uşaqların təşkilatçılıq qabiliyyətini inkişaf etdirmək, təbiətlə tanışlıq, dostluq və s. Keyfiyyətlərin aşılması.

1965-ci illərdə ilk dəfə olaraq məktəbəqədər tərbiyə tarixində 2 aylıqdan 7 yaşa qədər uşaqların təlim-tərbiyəsinin məzmununu müəyyən edən “Uşaq bağçalarının tərbiyə proqramı” hazırlandı. Proqramda müxtəlif yaş dövrlərində uşaqların mənimsədikləri bilik, bacarıq və vərdişlərin həcmi müəyyən edilirdi.

Tərbiyə və təlim proqramının inkişaf tarixi.

Plan;

1.Proqramların yaradılması və təkmilləşməsi.

2.Proqrama verilən pedaqoji tələblər.

3.Proqramların quruluşu.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin proqramı mühüm dövlət sənədi olub məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla aparılan təlim-tərbiyə işlərinin məzmununu,məqsədini və vəzifəsini özündə əks etdirir.Proqram uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onların hərtərəfli inkişafına xidmət edir.

Proqramda uşaq bağçasının fəaliyyəti yetişən nəslin təlim tərbiyəsinin ilk mərhələsi kimi xarakterizə edilir.Onların təlim fəaliyyəti,fiziki,əxlaqi və estetik tərbiyəsi bu mühüm sənəd üzərində həyata keçirilir.Proqram bu yaş dövrünə məxsus inkişafın elmi və praktik əsaslarını əks etdirir,uşaqların əqli,fiziki,mənəvi inkişafında mühüm rol oynayır.

Azərbaycanda 1920-1931-ci illərdə uşaq bağçalarının fəaliyyətini tənzimləyən proqram olmamışdır.Bağçalar metodik göstərişlər əsasında işləyirdi.Rusiyada hazırlanan metodik göstərişlərə müəyyən əlavə edilməklə Azərbaycan dilinə tərcümə olunurdu.Azərbaycanda 1932-ci ildə ilk dəfə uşaq bağçaları üçün proqram hazırlanıb məktəbəqədər tərbiyə müəssisə işçilərinin ixtiyarına verilmişdir.Bu proqramda körpələr evinin məktəblə əlaqəsi,beynəlmiləl tərbiyə,əməyə məhəbbət və s. Problemlər geniş əhatə edilirdi.Proqramın başlıca nöqsanı uşaqlara verilən təlim-tərbiyə işində yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmaması idi.Proqramda uşaqların nitq inkişafı,ana dili,uşaq kollektivi haqqında tərbiyə keyfiyyətinin aşılınmamasına aid bölmələr öz əksini tapmamışdı.

1958-84-88-ci illərdə respublika uşaq bağçalarının istifadəsi üçün təkmilləşmiş proqramlar işlənilib hazırlanmışdır.İttifaq hökumətindən asılılıq,durğunluq dövrünün yaratdığı çətinliklər uşaq bağçaları üçün proqramların şəraitə uyğun yazılıb istifadəyə verilməsinə böyük çətinliklər yaradırdı.

1992-ci ildə Sovet imperiyasının dağılması ilə Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin işini tənzimləmək üçün 1998-ci ildə yeni məzmunla milli proqram yaradıldı.Proqram Azərbaycanda həmçinin dünya miqyasında tanınmış pedaqoq,psixoloq,fizioloq və həkimlərin,uşaqların fiziki,mənəvi,estetik və əmək tərbiyəsi sahəsində apardıqları tədqiqatların nəticələri əsasında öz geniş təhlilini tapmışdır.

Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim proqramının hazırlanmasına bir sıra tələblər verilmişdir. Məktəbəqədər müəssisələrdə təlim və tərbiyə proqramının hazırlanmasına bir sıra tələblər verilmişdir. Proqram tərtib olunarkən aşağıdakı prinsiplər əsas götürülmüşdür.

1. Pedaqogikanın, tərbiyənin ideya istiqaməti, həyatla əlaqəsi, uşağın yaş və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması və s prinsiplərinə ciddi əməl edilmişdir.

2. Proqram vəzifələrinin tədricən mürəkkəbləşməsi, ardıcılığı gözlənilmişdir.

3. Uşaqların hərtərəfli inkişafına riayət edilmişdir.

4. Hər həftədə bir yüngülləşdirilmiş gün təşkil edilməli və həmin gün məşğələ keçirilməməlidir.

5. Proqram hazırlanarkən coğrafi iqlim, iqtisadiyyat, milli-mədəni şərait əsas götürülməlidir.

6. Hər bir fəaliyyət növünün özünəməxsus məzmunu, yükü nəzərə alınmaqla ümumi tərbiyəedici, inkişafetdirici vəzifələrinin həlli təmin olunmalıdır

. Proqramın quruluşu ;”Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim proqramı “tərtib edilərkən psixoloji yükün normal olması, onların müvafiq inkişaf imkanları əsas götürülür. Proqramda uşaq həyatının ilk altı ilində fiziki, əqli, mənəvi, əmək, estetik tərbiyəsinin həyata keçirilməsi imkanı şərh edilir. Uşaqların məktəbə qəbulu 6 yaşdan başladığı üçün proqramda məktəbəqədər yaş dövrü psixi—fizioloji və metodoloji baxımdan aşağıdakı kimi təsnif olunmuşdur.

anadan olduğu vaxtdan 1 yaşadək-körpəlik dövrünün birinci qrupu.

1 yaşdan 2 yaşadək –körpəlik dövrünün ikinci qrupu

2 yaşdan 3 yaşadək-körpəlik dövrünün böyük qrupu

3 yaşdan 4 yaşadək-bağça dövrünün orta qrupu

4 yaşdan 5 yaşadək-bağça dövrünün böyük qrupu.

5 yaşdan 6 yaşadək-bağça dövrünün məktəbəhazırlıq dövrü.

Proqramda hər bir qrupda tərbiyə-təlim işlərinin məzmunu 2 bölmədə verilmişdir.

I bölmə; Uşaq həyatının təşkili və tərbiyəsi.

II bölmə;Məktəbəqədər təlim proqramında qruplar üzrə uşaqların fəaliyyət proseslərinin (oyun,məşğələ,əmək)tərbiyəsinin vəzifə və məzmunu aydın şərh olunur.

Proqramın birinci bölməsində məktəbəqədər yaşlı uşaqların illər üzrə yaş xüsusiyyətləri (çəkisi,boyu,sinir sistemi fəaliyyət,hərəkəti,ünsiyyət cəhəti,və s)verilmişdir.

Proqramın ikinci bölməsində körpəlik dövründə bağçanın kiçik,orta,böyük,məktəbəhazırlıq qruplarında tərbiyənin vəzifəsi,oyun rejimi,gigiyenik vərdişlər və s əhatə olunur.

Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və proqramı. (kurrikulum 3-6 yaş)

Plan:

- 1.Uşaqyönümlülük.
- 2.Nəticəyönümlülük.
- 3.İnkişafyönümlülük.

Nazirlər Kabineti "Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı"nı təsdiq edib.

Dövlət standartına dair ümumi tələblər aşağıdakılardır:

- fərdin, cəmiyyətin, dövlətin maraq və tələbatlarının nəzərə alınması;
- təhsilalanların yaş, fiziki, psixoloji və fizioloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, onların fiziki inkişafının, sağlamlığı və təhlükəsizliyinin, idraki, estetik və yaradıcı, sosial-emosional inkişafının təmin olunması, sadə əmək vərdişlərinə, zəruri həyatı bacarıqlara, sosial, milli və ümumbəşəri dəyərlərə yiyələnməsi;
- uşaqların məktəb təhsilinə hazırlanmasının təmin olunması.

- Məktəbəqədər təhsil üzrə müvafiq kurikulumlar dövlət standartı əsasında hazırlanır və həyata keçirilir.
- Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı 5 il müddəti üçün nəzərdə tutulur.
- Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı aşağıdakıları müəyyən edir:
  - məktəbəqədər təhsilin məzmununu;
  - məktəbəqədər təhsilin idarə olunmasını;
  - məktəbəqədər təhsilin infrastrukturunu, maddi-texniki və tədris bazasını;
  - məktəbəqədər təhsil sistemində təhsilverənlərin keyfiyyət göstəricilərini;
  - məktəbəqədər təhsil sistemində təhsilənlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsini.

Məktəbəqədər təhsilin məzmunu aşağıdakı didaktik prinsiplər əsasında müəyyənləşdirilir:

- nəticəyönümlülük – təhsilin məzmununun əvvəlcədən müəyyən olunmuş nəticələr əsasında müəyyən edilməsi;
- uşaqyönümlülük – təlim-tərbiyə prosesinin bilavasitə uşağın meyl və marağının, təhsil tələbatının ödənilməsinə, istedad potensialının reallaşdırılmasına və inkişafına yönəldilməsi;
- şəxsiyyətyönümlülük – uşaqlarda zəruri həyati bacarıqların və dəyərlərin formalaşdırılması;
- inkişafyönümlülük – uşaqların idrak fəallığının, təhsil nailiyyətlərinin davamlı təhlili və qiymətləndirilməsi yolu ilə onların bilik, bacarıq və vərdişlərinin inkişafının təmin olunması;
- tələbyönümlülük – ümumi inkişafı ilə bağlı təhsil proqramının məzmununda fərdin, cəmiyyətin və dövlətin dəyişən tələblərinin nəzərə alınması;

- varislik – müəyyən edilmiş yaş qrupları üzrə tətbiq edilən təhsil proqramlarının məzmun və mahiyyət etibarilə bir-birini tamamlaması;
- integrativlik – təlimin məzmun komponentlərinin əlaqələndirilməsi;
- azərbaycançılıq – uşaqların vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə edilməsi, onlarda fəal vətəndaş mövqeyinin formalaşdırılması, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəniyyətinə, dilinə, adət və ənənələrinə hörmət hissinin aşılması;
- dünyəvilik – dünyaya aid olma, dünya ilə bağlı olma, dini olmama, dinlə əlaqəsi olmama.

Məktəbəqədər təhsilin məzmunu uşaqlarda aşağıdakı keyfiyyətlərin ilkin səviyyədə formalaşmasının təmin olunmasına yönəldilir:

- cəmiyyətə sosial uyğunlaşma;
- birgəfəaliyyət və ünsiyyət mədəniyyəti;
- müstəqillik, məsuliyyət və cavabdehlik hissi, öz qüvvəsinə inam, iradi xüsusiyyətlər;
- müstəqil öyrənmə və sərbəst qərar qəbul etmə meylinin təşəkkülü;
- ətraf aləmin dərk olunması, təbiətə və insanlara həssas münasibət;
- bədii-estetik və yaradıcı dünyagörüşü;
- sağlamlığın qorunması istiqamətində gigiyenik bacarıqlar;
- özünün və digərlərinin hüquqlarına hörmət hissi.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə 1 yaşdan 6 yaşadək (6 yaş da daxil olmaqla) uşaqlar qəbul edilirlər. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində hər bir qrupda uşaqların sayı onların yaşından asılı olaraq aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir:

- 1 yaşdan 2 yaşadək   - 15 uşaq;
- 2 yaşdan 3 yaşadək   - 15 uşaq;

- 3 yaşdan 4 yaşadək - 20 uşaq;
- 4 yaşdan 5 yaşadək - 20 uşaq;
- 5 yaşdan 6 yaşadək - 20 uşaq;

müxtəlif yaşlı uşaqlar üçün qruplarda:

- 1 yaşdan 3 yaşadək - 10 uşaq;
- 3 yaşdan 6 yaşadək - 15 uşaq.

Dövlət məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin ali idarəetmə orqanı ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən pedaqoji şuraadır. Özəl və bələdiyyə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində ali idarəetmə orqanı həmin təhsil müəssisələrinin nizamnaməsi ilə müəyyən olunur. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin idarə olunmasında demokratikliyi, kollegiallığı və şəffaflığı təmin etmək məqsədilə müəssisədə ictimai əsaslarla özünüidarə orqanları (ümumi yığıncaq, pedaqoji şura, himayəçilər və ya qəyyumlar şurası, valideyn şurası) yaradılır. Məktəbəqədər təhsil üzrə dövlət təhsil proqramlarının (kurikulumların) yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində əlverişli infrastruktur və zəruri maddi-texniki və tədris bazası yaradılır. Məktəbəqədər təhsilin infrastrukturuna təhlükəsiz təhsil şəraiti, pedaqoji kadrlarla təminat, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilmiş müvafiq normativlərə cavab verən binalar (yardımçı bina), həyətyanı sahə, sadə idman qurğuları, rabitə, su, istilik, elektrik sistemləri, alternativ enerji mənbələri, internet xidməti, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün müvafiq şərait daxildir. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin maddi-texniki bazasına qrup, yataq və oyun otaqları, uşaq mebelləri, musiqi və idman zalları, metodiki kabinet, tibb otağı, izolyator, yeməxana, mətbəx, mətbəx avadanlıqları, ərzaq anbarı, yumşaq inventar anbarı, camaşırxana daxildir. Məktəbəqədər təhsilin tədris bazasına proqram (kurikulum), məşğələ cədvəli, metodik ədəbiyyat, əyani vəsaitlər, masaüstü oyunlar, didaktik, nümayişetdirici və paylayıcı materiallar, ekoloji cəhətdən təhlükəsiz oyuncaqlar, texniki təlim vasitələri, uşaq bədii ədəbiyyatı daxildir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində pedaqoji işə mövcud qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ixtisas tələblərinə uyğun ali və ya orta-ixtisas təhsilli kadrlar qəbul edirlər. Məktəbəqədər təhsil sistemində çalışan təhsilverənlər, əsasən aşağıdakı keyfiyyətlərə malik olmalıdırlar:

- metodiki ustalıq və səriştəlilik (uşaqların meyil və maraqlarını nəzərə alan səmərəli təlim strategiyalarını tətbiq etmək bacarığı);
- müəssisənin gün rejiminə (səhər fəaliyyəti, uşaqların qidalanması, məşğələ saatları, gündüz gəzintisi, yuxu, axşam fəaliyyəti) uyğun işini düzgün qurmaq;
- bu dövlət standartına əsasən uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun inkişaf sahələri üzrə (fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizlik, idrakın inkişafı, estetik və yaradıcı inkişaf, sosial-emosional inkişaf) ümumi təlim nəticələrinə nail olmaq;
- məşğələ prosesində fəal təlim üsullarından (əqli hücum, tap-tapmaca, şaxələndirmə və s.) istifadə etmək;
- informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etmək (məşğələ prosesində elektron tədris resurslarından istifadə);
- sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla işləmək bacarığı (müvafiq mütəxəssislər – loqoped, surdoloq tərəfindən korreksiya-edici və psixoloji dəstək).

Standarta əsasən, məktəbəqədər təhsilin yaş səviyyələrinə uyğun inkişaf sahələri üzrə ümumi təlimin nəticələri aşağıdakı kimi olmalıdır:

körpələr qrupu (1-3 yaş) üzrə inkişaf sahələrinə aid təlimin nəticələri:

- sadə fiziki hərəkətləri yerinə yetirir;
- sadə gigiyena qaydalarına əməl edir;
- masa arxasında davranışını ümumi qaydalara əsasən tənzimləyir;
- həyatına və sağlamlığına təhlükə yarada biləcək əşyaları sadalayır;
- özünü, ailə üzvlərini və vətəninini adlandırır;
- sadə suallar əsasında danışır;
- müşahidə etdiyi əşyaları adlandırır;

- sadə riyazi təsəvvürlərə malik olduğunu nümayiş etdirir (az, çox, böyük, kiçik, uzun, qısa);
- ölçü anlayışını başa düşdüyünü nümayiş etdirir;
- dairəvi əşyaları adlandırır;
- təsvir vasitələrindən təyinatına görə istifadə edir;
- rəngləri (qırmızı, sarı, yaşıl) adlandırır;
- hərəkətlərini musiqinin melodiyasına uyğunlaşdırır;
- ilkin ünsiyyət bacarıqları nümayiş etdirir;
- hissləri başa düşür və adekvat cavab verir.

3-4 yaş dövrü və inkişaf sahələri üzrə təlimin nəticələri:

- orta qrup (3-4 yaş) üzrə inkişaf sahələrinə aid təlimin nəticələri:
- fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizlik:
- fiziki hərəkətləri müvazinətini saxlayaraq yerinə yetirir;
- ilkin gigiyena qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir;
- masa arxasında yemək dəstindən istifadə bacarığını nümayiş etdirir;
- həyatına və sağlamlığına təhlükə yarada biləcək əşyaları əlamətlərinə görə fərqləndirir;
- özü, ailəsi və vətəni haqqında suallara cavab verir;
- əşyalar və sadə süjetli şəkillər üzrə danışır;
- müşahidə etdiyi əşyaları fərqləndirir;
- əşyalarla 3 dairəsində riyazi əməliyyatlar yerinə yetirir;
- əşyaları forma və ölçüsünə görə fərqləndirir;

- həndəsi fiqurları (dairə, üçbucaq, kvadrat) adlandırır;
- sadə təsvirlər çəkir;
- təsvirlərində uyğun rənglərdən istifadə edir;
- musiqini anladığını ifa bacarığı ilə nümayiş etdirir;
- sadə ünsiyyət etiketlərinə əməl edir;
- arzu, hiss və istəklərini ifadə edir.

4-5 yaş dövrü və inkişaf sahələri üzrə təlimin nəticələri:

- böyük qrup (4-5 yaş) üzrə inkişaf sahələrinə aid təlimin nəticələri:
- fiziki hərəkətləri verilən komandaya uyğun yerinə yetirir;
- müəyyən olunmuş gigiyena qaydalarına əməl edir;
- masa arxasında mədəni-davranış qaydalarına əməl edir;
- həyatına və sağlamlığına təhlükə yarada biləcək əşyalarla təhlükəsiz davranma bacarıqları nümayiş etdirir;
- özü, ailəsi və vətəni haqqında məlumat verir;
- müşahidə etdikləri barədə danışır;
- ətraf aləmdə baş verən hadisələri adlandırır;
- əşyalarla 5 dairəsində riyazi əməliyyatlar yerinə yetirir;
- əşyaları forma, ölçüsünə və sayına görə qruplaşdırır;
- məkan və zamana görə hərəkətlərinin ardıcılığını təyin edir;
- həndəsi fiqurları (dairə, üçbucaq, kvadrat) fərqləndirir;
- verilmiş süjet əsasında təsvirlər çəkir;
- rəng çalarlarını fərqləndirir;

- musiqini xarakterinə görə fərqləndirir;
- əməkdaşlıq bacarıqları nümayiş etdirir;
- digərlərinin arzu və istəklərini dəyərləndirir.

5-6 yaş dövrü və inkişaf sahələri üzrə təlimin nəticələri:

- məktəbəhazırlıq qrupu (5-6 yaş) üzrə inkişaf sahələrinə aid təlimin nəticələri:

- fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizlik:
- fiziki inkişafla bağlı müəyyən olunmuş müxtəlif hərəkətləri yerinə yetirir;
- gigiyena qaydalarını özünə nəzarət əsasında nümayiş etdirir;
- masa arxasında süfrə mədəniyyətinə yiyələndiyini nümayiş etdirir;
- həyatına və sağlamlığına təhlükə yarada biləcək hadisələrdən qorunma qaydalarını izah edir;
- özü, ailəsi və vətəni haqqında kiçik təqdimatlar edir;
- verilmiş mövzu ətrafında danışır;
- ətraf aləmdə baş verən hadisələrə münasibət bildirir;
- hərfləri tanıyır, hərf və səsləri fərqləndirir;
- hecalar, hecalardan sözlər, sözlərdən cümlələr, cümlələrdən şifahi mətnlər qurur;
- kəsmə əlifba vasitəsilə sözlər düzür;
- əşyalarla 10 dairəsində riyazi əməliyyatlar yerinə yetirir;
- hadisələri məkan və zamana görə müqayisə edir;
- həndəsi fiqurlardan (dairə, üçbucaq, kvadrat) aidiyyəti üzrə istifadə edir;

- sadə kompozisiyalar qurur;
- təsvir prosesində rəng çalarlarından istifadə edir;
- ifaçılıq bacarıqları nümayiş etdirir;
- sosial-emosional inkişaf:
- ünsiyyətini sosial normalara əsasən tənzimləyir;
- birgəfəaliyyət bacarıqları nümayiş etdirir.

Uşaqların məktəbə qəbulu zamanı onların inkişafının dəyərləndirilməsi nəticələri əsas kimi götürülmür.. Dövlət məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin maliyyələşdirilməsi Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilmiş müvafiq normativlərə uyğun həyata keçirilir.

Erkən yaş dövrünün xüsusiyyətləri.I,II,III yaş dövrünün xarakteristikası.

Plan:

- 1.Həyatın birinci ili.
- 2.Həyatın ikinci ili.
- 3.Həyatın üçüncü ili.

Həyatının birinci ilində uşaq böyüklərin köməyinə möhtacdır.Buna görə də bu yaşda uşaqların inkişafına kömək etmək üçün onları qorumaq,saglamlığına xüsusi diqqət yetirmək,həyatını düzgün təşkil etmək,onlarda müsbət keyfiyyətlərin yaranmasına xüsusi fikir vermək lazımdır.Körpəlik dövründə uşağın iməkləməsi,dırmaşması və yeriməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Normal anadan olmuş uşağın çəkisi 2800-4500 qr olur.Birinci yarımda hər bir uşağın aylıq çəkisi 600-700-qr,boyu 2-3 sm artır.İkinci yarımda boyun artımı bir az azalırsa çəki yenə də yüksək olur.Yeni doğulmuş uşağın boyu 50-60 sm -ə bərabər olur.Onun başı böyük,gövdəsi uzun,ayaqları qısa olur.Uşaq doğulandan 10-15 gün sonra anadangəlmə şərtsiz reflekslər əsasında xarici mühitlə əlaqədə onda şərti reflekslər əmələ gəlir.

Sümük sistemi; Bu yaşda sümükdə kalsium duzlarını sürətli mənimsəmə prosesi gedir. Bu isə sümüklərin yavaş-yavaş bərkiməsini və süd dişlərinin çıxmasını təmin edir. Uşağın dişləri 6 aylığından çıxmağa başlayır, normal inkişafly uşaqda 8-ə qədər diş olur.

Əmgək; Körpə uşağın başının üst hissəsində yerləşən yumşaq yer əmgək adlanır. Əmgəyin ölçüsü uşaqlarda müxtəlif olur. Əmgək 12-18 aylıqda, çox nadir hallarda isə 2 yaşında bərkiyir.

Qan və tənəffüs yolları; Uşağın ciyərləri və ürəyi çox sürətlə böyüyür. Uşaq orqanizminin böyüklərə nisbətən oksigene ehtiyacı daha çoxdur. Ona görə də uşaqları tez-tez təmiz havaya çıxarmaq lazımdır, kiçik yaşly uşaqlara günəşli havanın təsiri olduqca vacibdir. Çünki günəş mikrobları öldürür, havanı təmizləyir, qanın daha çox oksigen almaq qabiliyyətini artırır.

Duyğu üzvləri; Uşaq dünyaya gəldikdən sonra 2-3 həftəyədək daxilən yaşayır. Bu müddətdən sonra xarici aləmi duyur, və hiss edir

a) qoxu və dad bilmə ; birinci günlərdə bu hiss çox zəifdir. Lakin uşaq bu hissleri ala bilir. Məs. şirin şeyə qarşı sorma, acıya qarşı öz mimikasında narazılıq ifadəsi.

b) eşitmə; 2-3 həftə ərzində uşaq heç bir səs eşitmir, çünki uşağın orta qulağı maye ilə doludur. Maye orqanizmə sorulduqdan sonra eşitmə yaranır.

c) görmə; uşaqlar 3 həftədən sonra görməyə başlayır. Adətən işıq və qaranlığa gözlərini qıymaqla reaksiya verirlər.

d) qavrama; uşağın həyatında ilk günlərdən başlayaraq qavrama mühüm yer tutur. Onlar daha çox emosional şeyləri qavrayırlar.

Uşaqaylığında 5 aylığında kürəyi üstündən qarnı üstünə çevrilməyə başlayır ki, bu da iməkləmək üçün əhəmiyyətlidir. 9 aylığında uşaq dayaq ətrafında yaxşı gəzməli, 11 aylığında dayaqsız gəzməyi bacarmalıdır.

Uşaq həyatının birinci ili nitq inkişafına hazırlıq mərhələsidir. Uşaq 2-3 ayında qığıldamağa başlayır, 5-6 aylığında aydın hecalar tələffüz edilir, 7-8 aylığında böyükləri təqlid edir. 10-11 aylıq uşaqlar “otur, dur, ver “ dedikdə həmin hərəkətləri təqlid edir.

Həyatın ikinci ili. Bu dövr fiziki inkişafın sürətlə getdiyi dövrdür. Lakin birinci ilə nisbətən bu bir qədər zəifləyir, çəki artımı ləng gedir. Buna baxmayaraq inkişaf intensiv gedir, uşaq 3-5 saat oyaq qala bilir, orqanizmin müqavimət göstərmək qabiliyyəti xeyli artır.

Siket hələ bərkimədiyindən uşağın müxtəlif hərəkətlərini sakit oyunla əvəz etmək lazımdır. Oynamaq üçün uşağa müxtəlif ölçülü toplar, arabacıqlar və s. vermək olar. Bu dövrdə uşaqlarda öyrənmə həvəsi artır, müşahidəçilik qabiliyyəti güclənir, xüsusən görmə həssaslığı xeyli yüksəlir. 2 yaşlı uşaq ailə üzvlərinin hərəkətlərini oyunda təqlid edir, tədricən öz müşahidələri əsasında hərəkət edir, guya başını darayır, qəzet oxuyur, və s.

Tədqiqatlar göstərir ki, uşaqlarda öyrənmə fəallığı oyun prosesində yaranır. Oyun bu yaşlı uşaqların həyatında yüksək əhəmiyyət göstərir. 1 il 6 aylıq uşaqların oyuncaqlarını qapalı saxlamaq, onlardan növbə ilə istifadə etməyə şərait yaratmaq lazımdır ki, uşaqlar onlara yeni kimi baxsınlar. Oyun komplektlərinə didaktik oyuncaqlardan başqa, süjetli oyuncaqlar, kuklalar, pişik, xoruz, cücə təsvir edən oyuncaqlar daxil edilir.

Həyatın ikinci ilində uşağın nitqi daha da təkmilləşir. 1 yaş yarımında uşaq 30-40 söz öyrənir, sözləri düzgün tələffüz etmir, kəkələyir. İki yaşın sonunda uşaq 300 ə yaxın söz işlədir.

Həyatın üçüncü ili. Həyatın üçüncü ilində uşağın fiziki inkişafı lıng gedir. Bir ildə orta hesabla uşağın çəkisi 2,2,5 kq, boyu isə 7-8 sm artır. Lakin inlar daha möhkəm və dözümlü olurlar. 3 yaşa yaxın uşaq müstəqil geyinir, soyunur, əl-üzünü yuyur, karandaşla işləyir, yapma işləri görür.

3 yaş içərisində olan uşaqda nitqin əhəmiyyəti yüksəlir, xatirələr danışır, nəticə çıxarır, təbiət hadisələrinə öz münasibətini bildirir. 3 yaşda uşaqda lüğət zənginləşir, 1200-1300 sözdən istifadə edir. Uşaqlarda əhvali ruhiyyəni yüksəltməkdən ötrü əyləncəli oyunlardan geniş istifadə etmək lazımdır. Xüsusilə tarixi bayramlarda, Novruz bayramında uşaq oyunlarına yaradıcılıq istiqaməti vermək, bayram hadisəsinə uyğun hazırlıq işi aparmaq və işlərə uşaqları da qoşmaq faydalı olar.

Nitq inkişafı; Uşaqları ətrafdakılarla tanış etmək və bilik dairəsini genişləndirmək məqsədi ilə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir; Hərəkətlərin inkişafı üzrə, Musiqi məşğələləri, Didaktik oyunlar.

Konstruktiv və ilk təsviri fəaliyyət üzrə; Uşaqların ümumi inkişafını, xüsusən nitqini inkişaf etdirmək üçün gəzinti və ekskursiyaya getmək, şəkil və tablolar üzrə söhbət keçirmək, şahid olduqları əhvalatlara aid nağıl düzəltmək və s.

Yaddaşı və təsəvvürü inkişaf etdirmək üçün tapmaca xarakterli oyunlardan da istifadə etmək səmərəlidir.

Karandaş və kağızla iş bu yaş dövründə daha çox killektiv xarakter daşır.Uşaqqlar tərbiyəçinin köməyi ilə ev,quş,ağac çəkir,çəkdiklərini müqayisə edir,bir-birinin işinə tənqidi yanaşırlar.

Tərbiyəvi tədbirlər zamanı hər bir uşağın fərđi xüsusiyyəti tərbiyəçi tərəfindən düzgün nəzərə alınmalıdır.
